

Bogumił M. Woźniakowski

**O książce masońskiej stów kilka
(w związku ze zbiorami masoników
Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej
im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi)**

Wolnomularstwo, zwane również masonerią, jest to międzynarodowy ruch etyczny, który szerzy, zaczerpnięty z tradycji oświeceniowej, światopogląd racjonalistyczny, deistyczny, adogmatyczny oraz antyklerykalny. Powstało w 1717 roku w Anglii i stosunkowo szybko rozprzestrzeniło się po świecie ogarniając wszystkie kontynenty.

Leżące u jego podstaw idee, a nade wszystko podstawowa formuła głosząca, iż treścią wolnomularstwa jest praca dla dobra ludzkości poprzez doskonalenie moralne swoich członków oraz podstawowy zrąb obrzędowości są zawsze jednakowe niezależnie od terytorium oddziaływania. Nie istniała i nie istnieje żadna struktura, która obejmowałaby całe wolnomularstwo i nim kierowała. Zarazem jednak – jak to ma miejsce we wszystkich ruchach i organizacjach uniwersalistycznych – ukształtowały się regionalne i lokalne zróżnicowania.

Narodowe odrębności i aspiracje sprawiły, że już od lat 30. XVIII w. dokonywał się proces podziału organizacyjnego masonerii na całkowicie samodzielne pionierstwa krajowe – z czasem przyjął się na ich określenie termin „obediencje” – z własnymi Wielkimi Łożami bądź Wielkimi Wschodami na czele.

Od schyłku lat 70. XIX w. świat wolnomularski jest podzielony na dwa podstawowe odłamy. Jeden z nich, pod przewodnictwem ideowym Zjednoczonej Wielkiej Łoży Anglii, opiera się w dużym stopniu na organizacjach krajów anglosaskich, sam określa się jako „**wolnomularstwo regularne**”. Po zakończeniu II wojny światowej nastąpiło zaostrzenie jego negatywnego stosunku do drugiego wielkiego odłamu, w którym czołową rolę odgrywa Wielki Wschód Francji. Odłamek ten nazywamy „**wolnomularstwem nieregularnym**” lub „wolnomularstwem liberalnym”.

Jedną z podstawowych różnic między tymi odłami jest stosunek do „Istoty Wyższej”, odmienny w wolnomularstwie regularnym i nieregularnym. Pierwsze z nich wymaga uznania istnienia „Istoty Wyższej”, określanej mianem „Wielkiego Budow-

niczego (Architekta) Świata”. Natomiast w wolnomularstwie nieregularnym kwestię wiary czy niewiary w „Istotę Wyższą” traktuje się jako sprawę wyłącznie osobistą, toteż przy inicjacji adepti nie są zmuszani, czy też w jakikolwiek inny sposób składani do deklarowania się w tym względzie. Podczas posiedzeń obrzędowych przed Przewodniczącym Łoży leży na ołtarzu „Święta Księga Ludzkości”, którą może być zarówno *Biblia*, jak i *Koran*, czy też inna księga uznawana za świętą przez swoich wyznawców. Wolnomularstwo nieregularne niekiedy określa siebie również mianem „wolnomularstwa agnostycznego”. Wówczas na ołtarzu łożowym, w zależności od własnej decyzji jej członków, może znajdować się zarówno „Święta Księga”, jak i Księga złożona z białych, nie zapisanych kart.

Dla łatwiejszego rozróżnienia obu tych nurtów, pierwszy nazywamy „angloskim”, a drugi „romańskim”.

W Polsce pierwsze organizacje wolnomularskie pojawiły się już w latach 20. XVIII w. Pierwszą polską lożą była działająca w roku 1729 w Warszawie loża „Trzech Braci”. Pomimo rosnącej wrogości Kościoła katolickiego, który w bullach z lat 1738 i 1751 ekskomunikował wolnomularzy, masoneria polska rozwijała się żywiołowo aż do upadku szlacheckiego państwa polskiego, a w okresie niewoli dzieliła los całego społeczeństwa. Wolnomularzami byli wybitni Polacy epoki, m.in. twórcy Konstytucji 3 maja z królem Stanisławem Augustem Poniatowskim i Ignacym Potockim na czele, książę Józef Poniatowski, Józef Wybicki, gen. Jan Henryk Dąbrowski, gen. Józef Zajączek.

W roku 1821 w Królestwie Polskim loże zostały zlikwidowane dekretem carskim; na skutek tego z terytorium ziem polskich zorganizowane wolnomularstwo zniknęło na prawie 90 lat, a pojawiło się ponownie dopiero około roku 1910.

Aktywiści odrodzonej formalnie w 1920 r. Wielkiej Łoży Narodowej „Polacy Zjednoczeni” w dużym stopniu wywodzili się z kręgów zwolenników Józefa Piłsudskiego. Drogi łóż i piłsudczyków zaczęły się jednak rozchodzić po 1926 roku, lecz dopiero śmierć samego Piłsudskiego w 1935 r. pozbawiła polskie wolnomularstwo swego „parasola ochronnego”. Po Jego śmierci wolnomularze stawali się częstszym celem napaści już nie tylko ze strony kół nacjonalistycznych oraz klerykalnych, ale również obozu sanacyjnego.

W październiku 1938 r., uprzedzając o miesiąc dekret prezydenta Ignacego Mościckiego o rozwiązaniu zrzeszeń wolnomularskich, Wielka Loża Narodowa podjęła decyzję o samorozwiązaniu i rozwiązaniu, czyli „uśpieniu bezterminowym”, podległych jej placówek.

Po wybuchu II wojny wolnomularze polscy kontynuowali działalność na emigracji, m.in. w utworzonej w grudniu 1939 r. w Paryżu loży „Kopernik”, która z przerwami działa do dnia dzisiejszego.

W kraju, w głębokiej konspiracji, dopiero w lutym 1961 r. „obudzona” została Loża Matka Polski „Kopernik”, imienniczka paryskiej. Pracująca w Warszawie loża stała się fundamentem odrodzonej w grudniu 1991 r. Wielkiej Łoży Narodowej Polski, reprezentującej nurt anglosaski (www.wlnp.pl). Z nim związana jest, w sposób nieformalny, utworzona w 1992 r. Fundacja „Sztuka Królewska w Polsce” oraz był

związany, ukazujący się od września tegoż roku, periodyk „Ars Regia” (w roku 2000 z przyczyn finansowych tytuł uległ czasowemu zawieszaniu, wznowiony w 2006 [www.arsregia.pl/]).

Od czerwca 1991 r. pracują również loże związane z Wielkim Wschodem Francji, reprezentujące nurt romański. W marcu 1997 r. loże te utworzyły własną, niezależną obediencję Wielki Wschód Polski. Z nią również, w sposób nieformalny, powiązane jest ukazujące się od lata 1993 r. czasopismo „Wolnomularz Polski”, dostępne w wersji elektronicznej na portalu Wirtualnego Wschodu Wolnomularskiego (www.wolnomularstwo.pl).

Również od lipca 1993 r. ujawniły działalność loże mieszane, to jest takie, do których mogą należeć jednocześnie kobiety i mężczyźni, loże te powołały najpierw w roku 1997 Polską Jurysdykcję Zakonu Mieszanego Le Droit Humain (Prawa Człowieka), a w roku 2002 utworzyły Federację Polską Le Droit Humain (www.droit-humain.ceti.pl)¹.

Zarówno wolnomularze, jak i ich przeciwnicy, przez te prawie trzy wieki działalności wytworzyli interesujące i bardzo obfite **piśmiennictwo**, będące istotną częścią ogólnego dorobku piśmiennictwa powszechnego.

Pierwsze, nie tyle profesjonalne bibliografie, ile uproszczone spisy książek o wolnomularstwie rejestrowały pod koniec XVIII w. ok. 500 tytułów. Jednak już XIX-wieczna solidna bibliografia Georga Klossa *Bibliographie der Freimaurer und der mit ihr in Verbindung gesetzten geheimen Gesellschaften* wydana we Frankfurcie nad Menem w 1844 roku liczyła ponad 5300 pozycji; jej reprint wydany został w Grazu w 1970 r. Natomiast pomnikowa, czterotomowa bibliografia Augusta Wolfstiega *Bibliographie der freimaurerischen Litteratur*, która wychodziła w Lipsku w latach 1912–1926 zamieściła około 43 000 opisów bibliograficznych książek i artykułów; reprograficzne wydanie tej bibliografii ukazało się w 1964 roku.

Do literatury wolnomularskiej zaliczamy **konstytucje i statuty, śpiewniki, a także teksty poświęcone rytuałom masońskim**. Na specjalną uwagę zasługują te teksty, które wydane zostały specjalnie do użytku na rytualnych zebraniach łóż. Są to np. komplety rytuałów wszystkich stopni danej Wielkiej Łoży.

Odrębną część literatury rytualistycznej stanowią tzw. „**pisma zdradzieckie**”, autorstwa byłych masonów bądź opracowane przez wrogów wolnomularstwa na podstawie informacji uzyskanych od byłych wolnomularzy. Do wczesnych przykładów tego typu literatury należą m.in. pamflet autorstwa Anglika Samuela Pricharda

¹ Obszerniej o wolnomularstwie zob. m.in.: L. Hass, *Sekta farmazonii warszawskiej. Pierwsze stulecie wolnomularstwa w Warszawie 1721–1821*, Warszawa 1980; idem, *Wolnomularstwo w Europie środkowo-wschodniej w XVIII i XIX w.*, Wrocław 1982; idem, *Ambicje rachuby, rzeczywistość. Wolnomularstwo w Europie środkowo-wschodniej 1905–1928*, Warszawa 1984; idem, *Zasady w godzinie próby. Wolnomularstwo w Europie środkowo-wschodniej 1929–1941*, Warszawa 1987; idem, *Masoneria polska XX wieku. Losy, loże, ludzie*, Warszawa 1993; idem, *Wolnomularstwo w Toruniu. 300 lat historii*, Toruń 2003; idem, *Świat Wolnomularski – Konkrety (lata trzydzieste – lata dziewięćdziesiąte XX w.)*, t. I: *Trudne czasy 1932–1945*, Łowicz 2004 (t. 2 w druku).

da *Masonry Dissected* wydany w Londynie w roku 1730 oraz praca, której autorem był Francuz Larudan *Les frances-macons ecrases* wydana w Amsterdamie w 1747 r.

Jednak najobszerniejszą część literatury wolnomularskiej stanowi **piśmiennictwo dotyczące historii masonerii**.

Pierwszy zarys legendarnej historii bractwa znalazł się już w pracy autorstwa pastora prezbiteriańskiego Jamesa Andersona *The Constitutions of the Free-Masons*, która ukazała się w Londynie w 1723 r. Konstytucja ta, zwana powszechnie *Konstytucją Andersona*, była pierwszym dokumentem drukowanym wolnomularstwa, zawierała jego deklarację ideową i statut organizacyjny. Do dnia dzisiejszego jest podstawowym aktem prawnym i ideowym masonerii.

Najwcześniejsze krytyczne opracowania dotyczące dziejów wolnomularstwa pojawiły się w I połowie XIX w., jak np. praca, której autorem był F.T. B[egue]-Clavel *Historie pittoresque de la Franc-Maconnerie et des societes anciennes et modernes* wydana w Paryżu w 1844 r.

Wartościowa materiałowo synteza dziejów wolnomularstwa *Geschichte der Freimaurerei* wyszła spod pióra Niemca, Josefa Gabriela Findla w 1861 r. Do końca XIX w. miała siedem wydań i przetłumaczona została na siedem języków.

Autorem drugiej, obszernej, składającej się z sześciu tomów, syntezy był Anglik Robert F. Gould. Jego praca nosiła tytuł *The History of Freemasonry, its Antiquities, Symbols, Constitutions, Customs*; ukazała się w Londynie w latach 1886–1887, a jej skrócone wydanie wyszło w 1903 r.

Na początku XX w. ukazały się natomiast prace Wilhelma Begemanna o wolnomularstwie angielskim *Vorgesichte und Anfänge der Freimaurerei in England* wydana w Berlinie w latach 1909–1910 oraz szkockim *Der Alte und Angenommene Schottische Ritus und Friedrich der Grosse* wydana również w Berlinie w 1913 r. Opracowania autorstwa Begemanna są do dnia dzisiejszego podstawowymi pracami dokumentującymi tezę o pochodzeniu wolnomularstwa od cechów średniowiecznych budowniczych.

Polskie piśmiennictwo wolnomularskie pojawiło się dosyć późno, bo dopiero w latach 80. XVIII w. Do czasu likwidacji masonerii w 1821 r. opublikowano niespełna 200 broszur zawierających mowy, pieśni i statuty wolnomularskie, m.in. projekt ustawy konstytucyjnej z 1820 r. czy spisy członków niektórych łóz.

Przez wiele dziesięcioleci podstawą wiadomości o wolnomularstwie polskim był artykuł *Polen* w trzecim tomie niemieckiej encyklopedii wolnomularskiej *Encyklopedie der Freimaurerei*, którą wydano w Lipsku w latach 1822–1828 pod nazwiskiem Carla Lenninga (był to pseudonim księgarza niemieckiego z Paryża – Hessego). Polski oryginał tego artykułu – kronika Walentego Wilkoszewskiego *Rys historyczno-chronologiczny Towarzystwa Wolnego Mularstwa w Polsce* – pozostał w rękopisie do roku 1968, kiedy to Tadeusz Świącicki wydał go w „Oficynie Poetów i Malarzy” w Londynie².

² W. Wilkoszewski, *Rys historyczno-chronologiczny Towarzystwa Wolnego Mularstwa w Polsce*. Wyd. z rękopisu T. Świącicki, Londyn 1968.

Dopiero w 1889 r. w Krakowie ukazała się praca jezuita, ks. Stanisława Załęskiego (1843–1908) *O masonii w Polsce od 1742 do 1822*. Jej drugie, rozszerzone wydanie wyszło w roku 1908 również w Krakowie. Publikacja ta ma charakter antymasoński, ale jest rzetelna pod względem faktograficznym i w załącznikach zawiera spisy członków łóż polskich i polskie teksty rytuałów.

Pierwszą w XX w. na ziemiach polskich propagandową broszurą wolnomularską było opracowanie Andrzeja Jana Niemojewskiego (1864–1921) *O masonerii i masonach. Szkic popularny*, wydane w Warszawie w 1906 r. w Wydawnictwie Myśli Niepodległej.

Wiele uwagi poświęcili wolnomularstwu polskiemu również historycy, jak np. Władysław Smoleński (1851–1926) w pracy *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII* z 1891 r., czy Szymon Askenazy (1865–1935) w dziełach *Książę Józef Poniatowski 1763–1813* z 1904 r. oraz *Lukasiński*, t. 1–2 z 1908 r.

Problematyką wolnomularską interesowali się także powieściopisarze. Wśród nich istotną rolę odegrał Stefan Żeromski (1864–1925), a szczególnie jego powieść *Popioły*, która w odcinkach wychodziła w „Tygodniku Ilustrowanym” w latach 1902–1903, zaś wydanie książkowe ukazało się w 1904 r. Również Andrzej Strug, właściwe nazwisko Tadeusz Gałęcki (1871–1937), w swojej twórczości podejmował zagadnienia masońskie, m.in. w *Chimerze* z 1918 r., jak też w *Wyspie Zapomnienia*, która w odcinkach ukazywała się w „Kurierze Polskim” w roku 1921, a jej wydanie książkowe wyszło dopiero w roku 1962. Andrzej Strug był czynnym wolnomularzem, w latach 1920–1929 stał na czele polskiego wolnomularstwa. Także Marii Dąbrowskiej (1889–1965) te zagadnienia nie były obce. W jej przypadku obcowanie z ideami wolnomularskimi sprowadzało się do życia wśród masonów. Zarówno bowiem jej pierwszy mąż Marian Dąbrowski (1882–1925), jak i szwagier Józef Dąbrowski, pseudonim literacki Grabiec (1876–1926), a przede wszystkim Stanisław Stempowski (1870–1952), od roku 1927 towarzysz życia pisarki, oraz jego syn Jerzy Stempowski, pseudonim literacki Paweł Hostowiec (1893–1969), byli czynnymi masonami. Stanisław Stempowski pełnił ważne funkcje wolnomularskie, m.in. piastował godności Wielkiego Sekretarza, jak i Wielkiego Mistrza Wielkiej Loży Narodowej Polski. Wiele informacji o masonach okresu II Rzeczypospolitej zawarła pisarka w swoich *Dziennikach*, których pierwszy wybór (ocenzurowany, 5 tomów) w opracowaniu Tadeusza Drewnowskiego ukazało się w 1988 roku, a wybór drugi (2 serie w 7 tomach) w latach 1996–1999³.

Jednak opracowania historyczne o niekwestionowanej wartości pojawiły się dopiero w okresie międzywojennym, zaś najwybitniejszym reprezentantem tego rodzaju twórczości utrzymanej na wysokim poziomie był wybitny znawca problematyki Stanisław Małachowski-Lempicki (1884–1959), autor kilkudziesięciu artykułów i kilku książek dotyczących dziejów masonerii, m.in. pomnikowego opracowania *Wykaz polskich łóż wolnomularskich oraz ich członków w latach 1738–1821*, które ukazało się w Krakowie w 1929 r. nakładem Polskiej Akademii Umiejętności⁴.

³ Zob. T. Nasierowski, *Żeromski, Strug, Dąbrowska a psychiatrzy wolnomularze*, Warszawa 1997.

⁴ Zob. *Małachowski-Lempicki Stanisław*, [w:] L. Hass, *Wolnomularze polscy w kraju i na świecie 1821–1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 1999, s. 302.

Od 1805 r. ukazywały się również encyklopedie i słowniki wolnomularskie. Najwięcej tego typu wydawnictw wyszło w Niemczech. Należy do tej grupy m.in. wspomniana już wyżej encyklopedia Lenninga, czy też *Internationale Freimaurer – Lexikon* autorstwa Eugena Lenhoffa i Oskara Posnera wydany w Zurychu w roku 1932. Jego reprint ukazał się kilkakrotnie po II wojnie światowej. Bardzo ciekawym wydawnictwem polskim tego rodzaju jest *Wolnomularstwo w świetle encyklopedii* z 1934 roku (reprint z 1989 r.). Zawiera ono m.in. tłumaczenie hasła *Polen* zaczerpniętego z leksykonu Lenhoffa. Był to pierwszy w dwudziestoleciu międzywojennym, jednoznacznie propagandowy, ogólnie dostępny druk wolnomularski.

Równie obszerna jest publicystyka antymasońska, do której zaliczamy wymienione wcześniej „pisma zdradzieckie” oraz ogromną liczbę książek i broszur jawnie antymasońskich. Tego typu książki ukazywały się w dużej ilości głównie we Francji i Niemczech. Klasycznym przykładem takiej literatury jest twórczość Leo Taxila (właśc. nazwisko Gabriel-Antoine Jogand-Pages). W latach 1885–1894 opublikował kilka książek, w których kreślił fantastyczny i zmyślony obraz obejmującej cały świat hierarchii lożowej, niemoralnych misterii wolnomularskich i wolnomularskiego kultu szatana⁵. W okresie późniejszym kontynuatorami takiego postrzegania wolnomularstwa byli m.in.: E. Cahill, George Dillon, Paul A. Fisher, Arnoud de Lasuss, Tom C. McKenney, Jose Maria Rodriguez⁶.

Odrębną grupę wydawnictw stanowiły prace hitlerowskich propagandystów i pseudouczonych. Ich autorzy nie tylko zwalczali wszelkie treści związane z szeroko pojmowaną ideologią masońską, ale – co miało szczególnie drastyczną wymowę – obarczali jednocześnie masonerię oraz Żydów za wszelkie niepowodzenia i klęski. Istniały zresztą różne szczeble tej propagandy. Powstawały prace pozornie obiektywne, spokojne w tonie, ale umiejętnie sugerujące podstawowe tezy propagandy o wszechwinie Żydów i wolnomularzy, jak np. opracowanie gen. Ericha Ludendorfa *Vernichtung der Freimaurerei*, wydane w 1927 r. w Monachium, wielokrotnie później wznawiane. Pisano też i wydawano dla żołnierzy frontowych propagandowe, bezwartościowe broszurki, utrzymane na niskim poziomie.

W Polsce na przełomie XVIII/XIX w. czołowym reprezentantem publicystyki antymasońskiej był członek zakonu ojców reformatów, Karol Surowiecki (1754–1824)⁷. Pierwsze swoje prace wydawał w czasach stanisławowskich. Na początku XIX w. spolszczył rozprawę zacieklego wroga masonerii, francuskiego księdza, Augustyna Barruela *Święte tajemnice Massonii sprofanowane*. Opublikował ją w 1805 r. w Warszawie, lecz dla ominięcia kłopotów cenzorskich podał jako miejsce wyda-

⁵ Zob. W. Wojnar, *Za kulisami wielkiej mistyfikacji. Działalność Leona Taxila (1885–1897)*, „Ars Regia” 1994, nr 1(6), s. 65–80.

⁶ E. Cahill, *Masoneria*, Krosno 1993; G. Dillon, *Masoneria zdemaskowana czyli walka Antychrysta z Kościołem i cywilizacją chrześcijańską*, [b.m.w.] 1994; P. Fisher, *Szatan jest ich bogiem – studium o encyklikach papieskich i masonerii*, Poznań 1994; A. Lasuss, *Masoneria – intrygująca tajemniczość: elementarne wiadomości o wolnomularstwie* [B.m. : b.w.], [1993]; T.C. McKenney, *Śmiertelna pułapka*, Gdańsk 1993; J.M. Rodriguez, *Wolnomularstwo i jego tajemnice*, [B.m. : b.w.], 1992.

⁷ Zob. E. Baum, *Książd Karol Surowiecki w walce z wolnomularstwem na przełomie XVIII I XIX w.*, „Poznańskie Zeszyty Humanistyczne” 2004, t. 3, s. 183–193.

nia Lwów. Do następców Surowieckiego zaliczyć możemy np. Józefa Sebastiana Pelczara (1842–1924), Felikse Eger (1836–1908), Mieczysława Skrudlika (1887–1941) oraz współczesnych Henryka Czepułkowskiego, Stanisława Krajskiego, Andrzeja Zwolińskiego⁸ i wielu jeszcze tzw. „prawdziwych patriotów” i „prawdziwych katolików”, autorów swoiście „brukowych” książek o wolnomularstwie.

Prrowadzone obecnie badania naukowe historyków, socjologów oraz psychologów społecznych koncentrują się w znacznej mierze wokół problemów rozwoju społeczeństw, także rozwoju idei społecznych. W polu powyższych zainteresowań znalazła się również problematyka wolnomularska. Takie nachylenie badawcze jest uzasadnione i zrozumiałe, bowiem wolnomularstwo, jak i sami wolnomularze, odegrali istotną rolę w wielu obszarach życia społecznego XVIII, XIX, a także XX wieku. Owocem badań naukowych z tego zakresu jest duża liczba publikacji, niestety, niezbyt licznie reprezentowanych w polskich bibliotekach.

Polskie omówienie współczesnej literatury naukowej zamieścił Jerzy Wojtowicz w swojej pracy *Masoneria – wielka niewiadoma?*⁹

Obecnie niekwestionowanym najwybitniejszym polskim znawcą wolnomularstwa jest Ludwik Hass¹⁰. Wartościowe opracowania wychodzą także spod pióra m.in. historyków, jak wspomnianego Jerzego Wojtowicza (1924–1996), Tadeusza Cegielskiego, Piotra Cegielskiego, Przemysława Weingertnera, Krzysztofa Walczaka, znawczyni poezji masońskiej – Elżbiety Wichrowskiej, kustosa zbiorów masońskich biblioteki uniwersyteckiej w Poznaniu – Andrzeja Karpowicza, filozofa Andrzeja Nowickiego, lekarza psychiatry Tadeusza Nasierowskiego, czy literata Jerzego Siewierskiego (1932–2000), autora m.in. wydanej w 2002 r. *Ilustrowanej Historii Masonerii*, najprawdopodobniej jedynej w świecie książki współcześnie napisanej i zilustrowanej techniką sprzed wynalazku Gutenberga czyli ręcznie¹¹.

Wśród wymienionych jedynie Andrzej Karpowicz oraz Elżbieta Wichrowska podejmują zagadnienia związane z problematyką książki masońskiej¹². Rozproszone informacje o tej tematyce można również odnaleźć w pracach Ludwika Hassa.

⁸ J.S. Pelczar, *Masoneria jej istota, zasady, dążności, początki*, Kraków 1914; F. Eger, *Historia masonerii i innych towarzystw tajnych*, Warszawa 1903; M. Skrudlik, *Z tajemnic masonerii*, Warszawa 1927; idem *Masoneria w Polsce*, Katowice 1935; H. Czepułkowski, *Antykościół w natarciu. Rzecz o współczesnej masonerii*, Komorów 1994; S. Krajski, *Masoneria polska 1993 – fakty, konteksty, komentarze*, Warszawa 1993; idem, *Masoneria polska i okolice*, Warszawa 1997; A. Zwoliński, *Wokół masonerii*, Kraków 1993.

⁹ J. Wojtowicz, *Masoneria – wielka niewiadoma?* Toruń 1992, s. 115–121.

¹⁰ Bibliografia prac L. Hassa dotyczących wolnomularstwa zob. „Ars Regia” 1993, nr 1(2), s. 129–134.

¹¹ M.in. T. Cegielski, *Sekrety masonów: pierwszy stopień wtajemniczenia*, Warszawa 1992; idem, *Ordo ex chao; wolnomularstwo i światowe kryzysy XVII i XVIII w.*, Warszawa 1994; P. Cegielski, *Filmowcy w fartuszkach: masoneria na ekranie*, Warszawa 1998; P. Weingertner, *Wolnomularstwo II Rzeczypospolitej w oczach współczesnych*, Łódź 1999; K. Walczak, *Loże masońskie i organizacje parawolnomularskie Kalisza*, Kalisz 2004; A. Nowicki, *Filozofia masonerii u progu siódmego tysiąclecia*, Gdynia 1997; T. Nasierowski, *Wolnomularstwo bez tajemnic*, Warszawa 1996; idem *Psychiatria a wolnomularstwo w Polsce: przełom XIX i XX w.*, Warszawa 1998; J. Siewierski, *Dzieci wdowy czyli opowieści masońskie*, Milanówek 1992; idem, *Ilustrowana Historia Masonerii*, Wrocław 2002.

¹² Zob. A. Karpowicz, *Książka wolnomularska XVIII i XIX w. Katalog wystawy*, Poznań 1996; idem, *Zbiory masońskie Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Ars Regia” 1992, nr 1, s. 148–156; idem, *Po-*

Od roku 2004 środowisko masońskie skupione wokół redakcji „Wolnomularza Polskiego” przyznaje nagrodę „Złotego Pióra”, będącą wyróżnieniem dla najlepszego autora piszącego na temat masonerii. Dotychczasowymi laureatami byli dwaj naukowcy: Ludwik Hass w roku 2004 oraz w roku 2005 Norbert Wójtowicz, reprezentant młodego pokolenia naukowców i publicystów katolickich, który pisze o masonerii krytycznie, lecz jest jednak rzetelny i profesjonalny, w odróżnieniu od całego zastępu domorosłych krytyków wolnomularstwa.

Jak na razie, jedynie Biblioteka Śląska w Katowicach oraz Biblioteka Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu opublikowały katalogi swoich druków masońskich¹³. Przez pewien okres dostępna była również strona internetowa Wydawnictwa Wspierania Procesu Edukacji p.n. *Polskojęzyczna literatura wolnomularska*, która udostępniała współczesnemu czytelnikowi książki o masonerii – przede wszystkim opracowania sprzed 1938 roku, które nawet w kręgach zainteresowanych są trudno dostępne i mało znane oraz nowości uznanych polskich i obcych autorów. Pozycje ukazywały się w nakładach 100–200 egzemplarzy i były osiągalne wyłącznie w sprzedaży internetowej.

Jeden z największych w Europie, a największy w Polsce zbiór literatury wolnomularskiej posiada **Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu**. Zbiór ten pochodzi z dawnych bibliotek łóż wolnomularskich ze Śląska oraz Pomorza i stanowi wydzieloną część księgozbiorów z własnym katalogiem i inwentarzem, a przechowywany jest w filii Biblioteki, w XVIII-wiecznym pałacu w **Ciążeniu nad Wartą** w woj. wielkopolskim (pow. słupecki, gm. Łądek). Zasób liczy przeszło 80 000 tomów¹⁴.

Masonica w zbiorach **Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi** w porównaniu z zasobem poznańskim są o wiele skromniejsze, liczą bowiem jedynie 136 tytułów w 203 woluminach, z czego 95 tytułów (136 wol.) w języku polskim, a 41 (47 wol.) to pozycje w innych językach. Wśród nich najwięcej, bo 28 tytułów (33 wol.) to pozycje w języku niemieckim, 12 (13 wol.) – francuskim oraz 1 – włoskim. Biblioteka posiada 15 druków XIX-wiecznych, z czego 6 polskich, 6 w języku niemieckim i 3 w języku francuskim. W jej zasobach znajduje się także 17 pozycji wydanych na początku XX wieku, do roku 1918, ściślej – 10 opracowań polskich, 4 – niemieckie i 3 – francuskie.

lonica w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, „Ars Regia” 1993, nr 2 (3), s. 139–141; E. Wichrowska, *Polska poezja wolnomularska w XVIII i na początku XIX w.*, „Ars Regia” 1992, nr 1, s. 48–68; idem, *Antologia poezji masońskiej*, Warszawa 1996, s. 5–28. Dyskusję redakcyjną na temat tej antologii w opr. K. Skwierczyńskiego – opublikowano [w:] „Ars Regia” 1995/1996, nr 1/2 (9/10), s. 153–163.

¹³ D. Musioł, E. Tyrna-Danielczyk, *Masonica w zbiorach Biblioteki Śląskiej. Katalog*, Katowice 1998 oraz A. Karpowicz, *Katalog druków współczesnych w zbiorach masońskich Biblioteki w Poznaniu*, Poznań 2000; idem, *Biuletyn nabytków. Współczesne druki wolnomularskie i wolnomularstwa dotyczące opracowane w latach 2000–2001*, Poznań 2002.

¹⁴ A. Karpowicz, *Zbiory masońskie...*; A. Jazdon, *Ciążeńskie masoniki. Historia zbiorów masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Kronika Wielkopolski” 2004, nr 2 (110), s. 51–55.

Sześć pozycji w całym zbiorze nie ma podanych dat wydania (2 po polsku, 2 po niemiecku, 1 po francusku i 1 po włosku).

Zbiór ten jest w całości opracowany, lecz nie jest wydzielony, nie posiada własnego katalogu oraz inwentarza. Stanowi integralną część księgozbioru zasadniczego.

W większości pozycje te zostały nabyte drogą zakupu w antykwariatach oraz (przede wszystkim publikacje nowsze) w księgarniach i hurtowniach książek. Kilka z nich posiada znaki własnościowe łódzkiej księżnicy miejskiej z okresu międzywojennego, kilka innych znaki łódzkiej miejskiej niemieckiej biblioteki za czasów okupacji hitlerowskiej.

Choć jest to zbiór niewielki, w jego skład wchodzi kilka pozycji bardzo interesujących zarówno dla historyka wolnomularstwa, jak i historyka książki. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują takie tytuły, jak np. omówiona już praca Augustyna Barruela z 1805 roku (sygn. 2256), najstarszy druk poświęcony masonerii będący w posiadaniu Biblioteki. Warto również wymienić najstarszy druk obcojęzyczny będący jej własnością, mianowicie wydane ok. 1840 r. w Paryżu dziełko anonimowego autora *La Loge Chapitrale et Areopagiste des Trinosaphes* (sygn. 259005). Znajduje się tu również najstarsze obcojęzyczne opracowanie o dziejach polskiej masonerii *Geschichte der Freimaurerei in Polen* (sygn. 162800), autorstwa Salomona Goldbauma, lwowskiego pisarza i kupca żyjącego w latach 1836–1910, wydane w Budapeszcie w 1898 r.¹⁵, jak też obydwie wydania dzieła księdza Stanisława Załęskiego (wyd. z 1889 r. sygn. 25901; wyd. z 1908 r. sygn. 68049) i opracowanie Andrzeja Niemojewskiego (2 egz., sygn. 1022 i 258998) oraz klasyczne już dziś prace Josefa Gabriela Findla *Geschichte der Freimaurerei*, wydanie lipskie z 1870 r. (sygn. 258992); Eugena Lenhoffa *Die Friemaurer*, Zurich 1932 (sygn. 258957) czy też wspomniane już antymasońskie opracowanie autorstwa Ericha Ludendorfa (sygn. 97476).

Na szczególną uwagę zasługują cztery publikacje książkowe, które w okresie międzywojennym wydane zostały w drukarni Jan Cotty w Warszawie¹⁶. Od roku 1919 jej współwłaścicielem i kierownikiem był Karol Szejnbok, czynny wolnomularz¹⁷. Są to, w kolejności wydań: *Konstytucja Wielkiej Loży Narodowej „Polacy Zjednoczeni”* z 1928 r. (sygn. 52446), egzemplarz o tyle cenny, iż posiada oryginalne podpisy za zgodność Stanisława Stempowskiego – Wielkiego Mistrza Wielkiej Loży oraz Zygmunta Dworzańczyka – jej Wielkiego Sekretarza¹⁸; Karola Seriniego¹⁹ *Symbol w Wolnomularstwie* z 1933 r. (2 egz., sygn. 23565 i 259050) – jedyna w XX wieku polska teoretyczna publikacja z tej dziedziny; *Wolnomularstwo w świetle encyklopedii. Wypisy* z 1934 r. (2 egz., sygn. 22975 i 259051), a także *Raport Rady Związku Szwajcarskiego dla Zgromadzenia Związkowego o żądaniu ludu zakaza-*

¹⁵ Zob. Goldbaum Salomon, [w:] L. Hass, *Wolnomularze polscy...*, s. 144–145.

¹⁶ Więcej o drukarni zob. *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, szp. 426–427; także *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa 1972, s. 133.

¹⁷ Zob. Szejnbok Karol, [w:] L. Hass, *Wolnomularze...*, s. 488.

¹⁸ Zob. Dworzańczyk Zygmunt, *ibidem*, s. 115; Stempowski Stanisław, *ibidem*, s. 472.

¹⁹ Zob. Serini Karol, *ibidem*, s. 445–446.

nia wolnomularstwa i podobnych stowarzyszeń w świetle raportu rządu szwajcarskiego z 1937 r. (sygn. 117551).

Wojewódzka i Miejska Biblioteka im. Marszałka Józefa Piłsudskiego posiada również 3 zeszyty czasopisma „Ars Regia” (sygn. 8478 A). Są to nr 1 z 1992 r. oraz nr 2 (3) i nr 3/4 (4/5) z 1993 r. Jest to, jak już wspomniano, obecnie jedyny w Polsce fachowy periodyk poświęcony myśli i historii wolnomularstwa. Ostatni zeszyt tego pisma przed czasowym zawieszeniem – nr 13/14 z 1998/99 r. ukazał się w lutym 2000 roku. Redaktorem pisma jest Tadeusz Cegielski, a wydaje go wydawnictwo „Klio” sp. z o.o. z siedzibą w Warszawie.

Mimo iż zbiór masoniców w Bibliotece Piłsudskiego jest niewielki, jednak zasługuje na uwagę ze względu na posiadane a omówione wyżej ciekawsze opracowania, jak też pozycje nowsze i współczesne, które w miarę możliwości są na bieżąco uzupełniane, tak aby zaspokoić potrzeby osób zarówno profesjonalnie, jak i po amatorsku zajmujących się wolnomularstwem.

A few words on Masonic book (concerning the collection of Masonica of the Józef Piłsudski Regional and City Public Library in Łódź)

Abstract

This article is devoted to a rather unknown subject – the Masonic book. The author briefly presents the history and the ideological foundation of Freemasonry, taking into account two main branches, the Anglo-Saxon one and the French one, both in Poland and around the world, but chiefly discusses the Masonic writings.

Masonic literature includes constitutions, statutes, songbooks, texts devoted to Masonic rituals and the so-called “treacherous texts”, i.e. texts written by ex-Masons, or prepared by the opponents of Freemasonry on the basis of information received from ex-Masons. Yet the largest part of Masonic literature concerns the history of Freemasonry.

At present, the most numerous collection of Masonic literature in Poland belongs to the University Library in Poznań, and is stored in the branch of the Library in Ciężen n.Wartą.

The Masonic literature collection owned by the Piłsudski Regional and City Public Library in Łódź is rather limited, consisting of mere 136 titles. These are publications in Polish, German, French and Italian. All volumes of this set are registered and described, yet the collection does not exist independently, but is integrated with the main collection, without its own catalogue or inventory.

Although the collection is modest, it contains a few publications that are very interesting for both a historian of Freemasonry and a historian of book. Among them, there is the oldest Masonic print in possession of the Library, namely Augustine Barruel’s *Święte tajemnice masonii sprofanowane* from 1810 (cat. no. 2256) and the oldest work in a foreign language concerning the history of the Polish Freemasonry, from 1898, Salomon Goldbaum’s *Geschichte der Freimaurerei in Polen* (cat. no. 162800). A special attention must be paid to four publi-

cations printed between the two World Wars in the printing house of Jan Cotty in Warsaw. One of them is a copy of *Konstytucja Wielkiej Loży Narodowej "Polacy Zjednoczeni"* (The Constitution of the Great National Lodge 'the Poles United'), from 1928 (cat. no. 524446), with original certifying signatures of Stanisław Stempowski, the Great Master of the Great Lodge, and Zygmunt Dworzańczyk, his Great Secretary.

Despite the limited size of the Masonic collection in the Piłsudski Library, it deserves attention, as it includes many older volumes, as well as more recent and modern ones, and the collection is, as far as possible, regularly updated. This collection will satisfy the needs of all who occupy themselves with the study of Freemasonry, both professionally and as amateurs.